

Oponentský posudek disertační práce ThDr. P. Macka:

Teismus Charlese Hartshorna

(ETF UK, 2014)

Předesílám, že nejsem teolog a předkládanou práci tak mohu posoudit jen z hlediska filosofického. Kromě toho jsem Hartshornovy práce sám nečetl a mohu tedy vycházet jen z jisté obeznámenosti s dílem A. N. Whiteheada a z předložené práce pana dr. Macka.

Tématem práce je dílo amerického teologa Ch. Hartshorna (1897-2000) a přehled diskusí a polemik kolem něho. Závěrečná kapitola je stručným přehledem postojů českých protestantských teologů a filosofů k otázce vztahu mezi teologií a filosofií vůbec. Právě Hartshorne totiž v prostředí anglofonního protestantismu nově otevřel tuto otázku vzájemného vztahu teologie a filosofie, možností diskuse a spolupráce mezi nimi. Učinil tak vyzbrojen znalostí jednak procesuální filosofie A. N. Whiteheada, jednak řady významných teologů, kteří v USA nebo ve Velké Británii působili – například R. Bultmanna, P. Tillicha a dalších.

Práce má nadprůměrný rozsah, je velmi pečlivě technicky zpracována, má bohatý aparát poznámek i bibliografie a je napsána v dobré češtině. Překlepy, vybočení z vazby atd. jsou velmi vzácné, jen větné konstrukce jsou místy poněkud neobratné, možná zbytečně složité. Už na první pohled práce zaujme objemem zpracované primární i sekundární literatury a mimořádně svědomitým přístupem k referovaným textům.

Ocenění si zaslouží autorova odvaha pustit se do tématu, které překračuje hranice zavedených disciplin, a kde se tedy musí pohybovat mezi dvojím zavedeným diskurzem. Filozofa tak může zarazit poněkud neobvyklé zacházení s pojmy a s jazykem vůbec. Patrně pod vlivem anglofonního prostředí i interpretovaných textů věnuje jazykové a formulační stránce menší pozornost, než je v současné, zejména kontinentální filosofii zvykem. Prosté a přímočaré vyjadřování je pro čtenáře na jedné straně výhodou, protože výklad je dobře srozumitelný, na druhé straně ale nedovoluje vyjádřit důležité distinkce, na něž jsme ve filosofii zvyklí.

Tak se v práci například na různých místech diskutuje, jak lze či nelze o Bohu hovořit, jak je to s předmětností a nepředmětností atd., na druhé straně autor běžně mluví o Bohu jako „jedinci“, „eminentním společenství entit“ a dokonce „faktorů“. Lze pak sice diskutovat o Boží transcendenci apod., jenže už jazykový úzus dává najevo, že se s ní příliš vážně nepočítá. Věta „Skutečnost (nebo pravda) není v žádném smyslu závislá na poznání“ (str. 68) zní sice jednoduše, co do obsahové přesnosti však jasná rozhodně není – co slovo, to otázka a věkovitý filosofický problém. Takové vyjadřování nejenže neotvírá „netušené dimenze“ problémů, ale naopak zavírá i to, co na téma vztahu skutečnosti, pravdy a poznání lidé dosud objevili.

V textu se přirozeně stále objevují odkazy k řadě filosofů, co se o historických autorech ale říká, má někdy daleko ke skutečnosti. Tak autor například shrne do jednoho pytle Tomáše Akvinského, tomismus a novotomismus (str. 169), což by si dnes filosof nemohl dovolit. Také odkazy na Kanta svědčí o problematičtém

pochopení. Kant rozhodně nebyl ten filosof, který by zpochybňoval „skutečnost“ smyslového světa (str. 260), ale jen upozornil na to, že jeho poznání není bezprostřední, nýbrž je vždycky poznamenáno povahou našich orgánů i základních struktur našeho myšlení – například kategorií prostoru a času. Také na str. 136 se Kant nevykládá správně.

Za nejvážnější nedostatek práce ovšem pokládám téměř úplnou absenci kritického odstupu od referovaných autorů. Kromě drobné poznámky 307 (str. 117) ke tvrzení vskutku nehoráznému a opatrného zaujetí stanoviska ve sporu mezi Hartshornem a Whiteheadem jsem nenašel, že by se autor sám zamyslel nad udržitelností či neudržitelností Hartshornových tvrzení. Práce se tak omezuje na svědomitou a patrně i přesnou reprodukci či interpretaci textů, ačkoli příležitostí k nesouhlasu nebo aspoň pochybnosti je tu dost a dost.

Jak jsem už předeslal, znám Hartshorna jen v Mackově podání, přesto se u jeho sporných názorů musím zastavit. U teologa – navíc protestantského – především zarazí téměř úplná absence Písma. Že vztah mezi Písmem a filosofickou tradicí je nesmírně složitý už proto, že sledují jiné cíle a používají jiné prostředky, věděli dobře už scholastici. Jenže právě v tom je jádro celého problému, který by Hartshorne chtěl zkoumat. Zatímco scholastika se jej aspoň pokusila nějak řešit, Hartshorne se mu fakticky vyhýbá. Vybírá si témata, kde žádný problém není, kdežto k těm obtížnějším prostě mlčí.

Tak přesvědčení, že Hospodin není součástí poznatelného světa, je už pro Starý zákon úplně základní, i když se tam nevyjadřuje jazykem filosofů. Postupně tam vykristalizovalo až do úžasné myšlenky Stvoření, jíž se po mém soudu nejen křesťanství, ale ani židovství a islám nemohou vzdát. Nemám ovšem na mysli naivní představu „šesti dnů“, výtvar racionalistických myslitelů novověku, ale přesvědčení o radikální jinakosti a oddělenosti Stvořitele a stvoření, překlenuté pouze Boží láskou. Právě toto přesvědčení, s nímž měli problém už scholastici, nepřipouští nebo aspoň silně omezuje možnosti spekulace o „povaze“ Boha, o jeho „nutnosti“ či „kontingenci“, proměnlivosti či stálosti atd. Na str. 261 se sice dočteme, že „teologie není rozpravou o bytí (resp. Božím bytí ve vztahu k bytí toho, co není Bůh), ale o Božím (sebe)zjevení“, v samotném výkladu se to však příliš neprojevuje. Teolog si musí zkrátka vystačit s tím, že se Bůh jednou „rozhněval“ a jindy „smiloval“, a pokusit se to interpretovat – jinak se těžko může pokládat za křesťanského teologa. Představa, že Bůh je „tolerantní“ je sice dnes líbivá, s obsahem Písma se ale sloučit nedá.

„Boží kontingentní rozhodnutí“ tvoří prý něco jako pravidla, „jiná by ovšem byla právě tak dobrá“. Kde se vzal tenhle extrémní voluntarismus – který mimochodem odmítl i Hume? Podobně až rouhavě zní dnešnímu uchu i logické „dokazování“ atributů Božích nebo „nutnosti“ světa – a nikdo o ně moc nestojí. Whitehead byl matematik a ke svému gnostickému platonismu či plotinismu se otevřeně hlásil. Nevím, zda myšlenka, že svět je „podle všeho“ proces, který „nemá ani začátek ani konec“ (str. 117) pochází od něho, jenže věda ji mezitím tiše opustila. Toho by si teolog měl všimnout a dát si také pozor, aby z každé módní vlny nedělal theologumenon.

Ve výčtu inkoherecí, nepochopení a nedorozumění by se dalo pokračovat, ale mým úkolem není kritizovat Hartshorna, nýbrž hodnotit disertační práci. Té se dotýkají

pouze v tom, že k nim autor nezaujímá kritičtější stanovisko. Jinak je práce přesvědčivý doklad neobyčejné píle a svědomitosti a tak ji – s jistým váháním – **doporučuji k obhajobě.**

V Praze 21.8.2014

Prof. Jan Sokol

J. Sokol